

ХОРОЛЬСЬКА Т. А., ШЕВЧЕНКО І. В.,

Кривий Ріг

**БЕЗДУХОВНІСТЬ МАСОВОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
І ПРОБЛЕМИ ГАМОНІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО
СВІТУ ЛЮДИНИ**

В сучасній науковій думці дедалі все більше важливого значення набувають проблеми духовності, як гостроактуальні і, безперечно, «вічні» в системі світової культури. «Драматичний вузол» цих проблем вплетений в діалектику одиничного, особливого та загального, диференціальних і інтегральних тенденцій, традицій і новаторства, а також більш

загальних законів буття і пізнання в цілому. В умовах «переоцінки цінностей» і формуванні громадської думки про сучасну культуру як фактор розмаїття людського духу, необхідно критично переосмислити здобутки та втрати «високого» мистецтва і масової культури, їх дійсно художньої та естетичної суті.

Визнання суспільної функції культурних процесів в сучасному духовному житті супроводжується появою фундаментальних праць та науково-популярних видань. В навчальний процес вузів, середніх спеціальних навчальних закладів і шкіл республіки введені програмні й факультативні курси світової художньої культури, в яких проблемі духовності приділена певна увага. І, навпаки, проблема бездуховності взагалі, як і проблема бездуховності масової музичної культури зокрема «випадають» із загального русла. Тут постає широкий спектр питань. Якщо духовність — це універсальний засіб, який гасить впливи негативних факторів, а музичне мистецтво виконує катарсичне, тобто очищувальне діяння на людину і цим сприяє її потягу до гармонії з самим собою і оточуючим світом, то як, відносно цього, впливає на людину масова музична культура, які її функції і сутність і в якому відношенні знаходяться проблеми маскульту і масової свідомості в процесі гармонізації духовного буття суспільства. На думку автора, ці питання мають дослідницький сенс і у вигляді окремих лекцій їх корисно ввести для вивчення студентами-фахівцями художньо-естетичного напрямку, як один із засобів пізнавально-виховного впливу на духовний світ молоді, формування її ідеалів, естетичних смаків, моральних якостей і світогляду в цілому.

Відмінна риса сучасного світу в галузі духовних потреб людини — спокуса масовістю, наслідком якої було утвердження в душах молодих людей різних культур — і дійсних, і уявних. Ця остання обставина і спонукала інтерес до феномену ХХ століття — масової музичної культури і її прояву в суспільстві.

В питанні про час виникнення масової музичної культури, як і масової культури взагалі існують різні точки зору. На думку одних дослідників вона споконвіку притаманна культурі, на думку інших — виникнення масової культури пов'язане з науково-технічною революцією, яка внесла в суспільне життя нові засоби виробництва, розповсюдження і споживання культури. Ми вважаємо, що маскульт не є «відкриття» нашої доби. Явище це закладене самою природною музичного мистецтва: від його генезису до сучасного рівня розвитку. Музика за своєю специфікою і соціаль-

ною обумовленістю завжди була поділена на музику для обраних—освічених і музику для всіх інших—неосвічених. І тому вона, з одного боку, виступає в якості виховного засобу для душі і тіла, сприяє формуванню людської самобутності й неповторності, усвідомленню і утвердженню загальнолюдських ідеалів, а з іншого — не більше ніж розвага, основними вартостями якої є «хліб» і «видовища».

В чому ж причини таких полярних проявів музики як виду мистецтва? Відповідь на це питання належить шукати в непорушній логіці питання стародавніх римлян «...кому це вигідно?», і в цьому розумінні — масова культура — та ж політика, але здійснювана своїми специфічними засобами і заходами. Для визначення цих закономірностей звернемося до витоків масової музичної культури як явища.

По-перше, ми не можемо відкинути той факт, що вже в античному світі існувало розділення музичної культури на елітарну і масову, з їх ідеєю багатofункціональності музики і системністю її соціальних проявів. По-друге, основу всієї проблеми «розподілу» художнього життя античності становить одна важлива особливість. Оскільки розуміння піднесеного, справжнього мистецтва потребує спеціальної підготовки — освіти, то цілком зрозуміло, що за умовами рабовласницького устрою далеко не всі були придатні для цього. Коли ж взяти до уваги, що римляни високо цінували освіту, сплачували великі кошти за людську освіченість і, до речі, ще більші — за освічених рабів, то з'ясовується розподіл їх художнього життя (так само й музичного) на високе — для обраних, як засіб розвитку інтелекту, виховання почуттів, смаків тощо, і низовинне — для плебсу, у вигляді масових дійств, в яких естетичні функції замінювались компенсаторними. Такими в Стародавніх Афінах були театральні дійства і славнозвісні «ігри з биками», які збирали на своїх лавах ледве не все доросле населення. В зв'язку з поставленою проблемою, необхідно підкреслити, що ці перші в історії європейської цивілізації масові видовища, по-перше уже мали, хоча і в зародку, всі специфічні риси масових видовищ взагалі, а по-друге, — вивели культуру на рівень розваги, яка в наш час перетворилась в нерегульований маскульт.

Масова музична культура сьогодні визначена розвитком засобів масової інформації — газет, популярних журналів, радіо, грамзаписів, кінематографу, відеопродукцією тощо. Завдяки цьому картина сучасного художнього життя висвітлюється ще більш різкішими контрастами. Розподіл культури

на високу і низьку супроводжується загальними процесами відчуження: відокремлення культури і публіки, відчуження публіки і творця, публіки і критика. Такі ж процеси протікають і в сучасній музичній свідомості, тому що ніколи в історії світової культури музика не мала такого міцного емоціонального впливу на людину і ніколи так тотально не охоплювала суспільство в цілому.

Все це з одного боку демократизувало культуру, а з іншого — зумовило проникнення в культуру комерційних інтересів, внаслідок чого культура стала предметом бізнесу. Необхідно підкреслити, що ринок пронизав масову музичну культуру, як і масову культуру взагалі. Справжня культура не може процвітати на ринковому ґрунті. Вона не дуже «ходовий товар» і тому ринок її просто відкидає. Оскільки культура в усій своїй сукупності впливає на свідомість, формує її цінності і ідеали, то, для визначення її прогресивного чи регресивного змісту, ми проведемо термінологічну паралель: елітарна музична культура — масова музична культура.

Елітарна музична культура — це культура для обраного, освіченого громадянства, інакше кажучи — ознака еліти, до відмінних якостей якої входять: серйозність обраних тем і проблем, глибоке проникнення в сутність явищ, узгодженість сприйняття, витонченість та багатство висловлених почуттів. Повноцінне музичне мистецтво передбачає створення якісно нового досягнення в художній сфері, яке відображає в образно-неповній формі суттєві риси дійсності. В доробок елітарної культури входять кращі зразки музичних композицій, виношені роками творчих «мук» і подані лише в одному екземплярі, тому що пошук оригінальності і неповторності — відмінна риса справжнього мистецтва, ступінь удосконаленості якого визначається правдивістю і красою самих музичних композицій. Справжнє мистецтво — це образне відображення об'єктивної картини реально існуючого світу навколо нас; фокус, в якому творець зібрав все, що він бачив, чув і ін. Дійсний образ ніколи «не висловлює відкритим текстом» те, про що бажав розповісти автор, він змушує реципієнта самому домислювати, уявляти, фантазувати тощо — тобто сприйняття справжнього мистецтва завжди глибоко індивідуальний і неповторний процес.

Особливість музики як виду мистецтва визначається триєдинством компонентів: творець (композитор) — виконавець — слухач. Виконавство й сприйняття музики теж входять в структуру елітарної музичної культури як творчий акт в йо-

го найвищому розумінні. Причому ця триєдність музичного мистецтва потребує від людини величезних інтелектуальних зусиль, змушує замислюватись про одвічні питання буття, сенсу життя і смерті, добра і зла, краси, істини, кохання і т. ін. — отже, гармонізує духовний світ людини, поглиблює і удосконалює її внутрішні якості.

Але для розуміння його необхідна спеціальна підготовка — освіта, яка розвиває інтелектуальні здібності, виховує естетичне почуття, формує художній смак тощо. Це досить складне завдання під силу не кожному, адже не всі придатні сприймати справжнє мистецтво. Більше того — Навіщо? і, власне, — Для чого? такий складний шлях до висот людського духу. Класи при владі вирішили цю проблему блискуче. Вбачивши ще в художньому житті Стародавнього світу можливість поділення його наелітарне і для плебсу, винайшли сурогат — у вигляді маскульту, який би не тільки створював ілюзію справжнього мистецтва, але підмінював собою життя, відволікав від його проблем, особистіх і суспільних інтересів.

Масова музична культура і її «підрозділи» надто непростий об'єкт для цілісного і систематичного дослідження, тому що в своїх сучасних формах являє справді «вавілонське змішання» напрямів, стилів, музичних мов. Сам термін «масова музична культура» увійшов в ужиток досить недавно: (З цим, мабуть, і пов'язані протилежні точки зору щодо виникнення масової культури). Він відображає, в першу чергу, кількісний момент феномену масової музичної культури, показує, що в ході історичної практики виникає масова згуртованість людей, яка перетворюється в незалежну від них реальну силу суспільства. Цей кількісний момент дуже суттєвий, тому що він пронизує наскрізь всю структурну організацію масової музичної культури. Маса з її лозунгом — як всі!» і проголошенням наслідування в усьому, завжди нівелює індивідуальність і самобутність, притягує особистість до середнього рівня розвитку, в своєму впливі орієнтується на спрощені стереотипи свідомості і певну ціннісну нейтральність. А саме головне, в масі людина не уявляє своєї дійсної свободи, та й не має в ній потреби, а звідси — культ пристосування і конформізму.

Тому не випадково, що відмінною «естетичною якістю» масової музичної культури є її здібність позбавляти слухача всіляких розумових зусиль, прокладаючи для нього найкоротший шлях до насолоди. В легкості споживання й простоті виробництва, обумовленій стандартизацією, криються причини плодючості маскульту, який перетворюється в за-

грозу не тільки високій культурі, а й суспільству, завдяки своїй всепроникності й кількісній перевазі. (Між іншим, не все, що народжується в рамках масової культури, є символом чогось негативного, косного, духовно-індеферентного. Так, своєрідне місце в духовній сфері посідає народна музична творчість (фольклор). Як одна з форм діяльності народних мас, вона, проте, не належить ні до елітарного — професійного мистецтва, ні до маскульту).

Будучи складним явищем духовного життя суспільства, маскульт має свої характерні риси, які пронизують всі його рівні, починаючи з акту створення і закінчуючи тиражуванням і розповсюдженням за допомогою засобів масової комунікації. На перший погляд здається, що ці зусилля спрямовані на людину і заради людини. Але насправді, весь складний механізм «індустрії розваги» підпорядкований лише комерційним інтересам. Це призвело до того, що культура зараз не функціонує як єдина система і внаслідок цього, в масовій свідомості відбуваються тенденції дисгармонії естетичних смаків та ідеалів, деформації ціннісних орієнтацій.

Одна з особливих рис масової музичної культури — тенденція до гомогенізації. На відміну від елітарної культури, масова — свідомо орієнтує розповсюджені нею «духовні цінності» на середній рівень масового споживача, прагне надати всім елементам культурної системи однорідності і абсолютної подібності. На практиці це знаходить втілення в тому, що в своїй масі молоді люди походять один на одного як зовнішніми аксесуарами, так і внутрішньою сутністю. Своєю всепроникністю й кількісній перевазі. (Між іншим, не Але це на поверхні процесу гомогенізації. Внутрішнє його «підґрунтя» більш серйозне. Однорідність і абсолютна подібність гальмує гармонізацію національних проблем. Кожна людина і кожна нація повинна розвиватися в просторі і часі, тобто рухатися в перспективі, не відриваючись від своїх національних коренів. Якщо людина або нація не має цієї лінії, так званого вектора руху, то таку людину чи таку націю можна повернути куди завгодно.

Інша особлива риса масової музичної культури в її прагненні до міфотворчості. Найбільш явно вона виявляється у зв'язку з культом музикантів-«зірок», так само як і міфи про спортсменів, кінозірок, політиків і ін. Для всіх них симптоматичне: фальсифікованість, недійсність, вульгарність, «сезонність», акцентування на деталях, які набувають для шанувальників визначний «ритуальний» сенс. Міфотворчий характер масової музичної культури ні що інше, як

комплекс специфічних заходів і засобів впливу на масову свідомість. Міф в такому аспекті з одного боку означає неправду, підтасування фактів, створення «іміджей» — фальшивих «образів» тих чи інших предметів, людей, явищ, процесів, а з другого — являє собою певний стан свідомості, який характеризується «дитячим», пасивно-споглядальним відношенням до навіюваних ідей і уявлень.

Але сучасна міфологія відрізняється від попередніх її форм міфотворчості тим, що зараз вона має більш штучний, маніпулятивний характер, який цілком усвідомлюється її «творцями». Не стихійно, а методично і раціонально програмується цілі та засоби її впливу на суспільну свідомість через нав'язування чужорідних символів і безнаціональних ідеалів. Масова культура свідомо дезорієнтує людину відносно процесів гармонійного розвитку народних традицій, нівелює в людині певну національність, формує в ній, так би мовити, уніфіковану національну сутність.

Характерні риси масової музичної культури знаходяться в тісному зв'язку із засобами її функціонування. Вони виражені в тенденціях ідеологічного і естетичного порядку. До ідеологічних відносяться — **пропагандистська** функція і функція **рекламування**. Вони відображають формулу активного впливу на свідомість масового споживача через пропаганду розваги і тотальний обман: маскульт стає не тільки постійним фоном, повсякчасною звуковою «прикрасою» середовища, але й фактором, який формує стиль життя і відчущань, моду і типи поведінки тощо. Напрошується гнітючий висновок: для багатьох своїх шанувальників масова музична культура репрезентує всю музичну культуру, а часто — і всю художню культуру взагалі.

Серед так званих естетичних (якщо можливе порівняння цього терміну з масовою музичною культурою) — **компенсаторна**, як функція культивування ілюзій, функція розважального відволікання. Ще за давніх часів пануючі класи примітили, що самий надійний засіб повернути аудиторію... це дати їй усолоджуючу життя ілюзію, дати мрію, яка би сама по собі була настільки приваблива в порівнянні з реальністю, що людина знову і знову поверталася б до неї з бажанням помріяти ще декілька годин.

З компенсаторною функцією тісно переплітається **гедоністична**. Її особливості в тому, що вона збуджує найбільш низовинні фантазії споживача і надає їм, за висловом К. Маркса, художньої плоти й крові, тобто естетизує їх. А головне — фантазії ці вирощуються шляхом культивування

найбільш елементарних потреб і бажань. Масова музична культура ні в жодному випадку не прагне задовольнити ні дійсно людські, ні дійсно державні потреби, вона, в кращому разі, і здебільшого не без успіху, тільки імітує їх.

Масова музична культура виконує і другорядні функції, є саме: **утилітарно-прикладну, комунікативну і функцію доступності**. Показним є той факт, що масова культура не в змозі здійснити ці однієї функції високої культури — їй не під силу виконання пізнавальної, світоглядної, оціночно-нормативної, інтегральної функції тому що, виходячи із комерційних інтересів і цілей, вона блискуче вирішує свої задачі за допомогою суто розважальних і мнимо компенсаторних вункцій. Щодо процесу споживання продуктів масової музичної культури, то він фундаментально продуманий і логічно вистроєний. Різні напрями і жанри маскульту націлені на конкретні групи суспільства, завдяки чому зростає споживач, впевнений в своєму почутті власної вищості над «неспоживачем», часто агресивний, маючий непомірну зарозумілість в галузі поп-культурної продукції.

Завершуючи огляд характерних якостей і різноманітних засобів функціювання масової музичної культури необхідно зазначити, що названі якості і функції не завжди виражені в «чистому вигляді», частіше вони діалектично переплітаються і взаємодіють, до того ж, в зв'язку з обмеженістю часу, накреслені лише в загальних рисах. Подальша задача — проаналізувати бездуховну сутність масової музичної культури і ту роль, яку вона виконує в духовному житті людини.

Характеризуючи негативний вплив, який масова музична культура справляє на масову свідомість в загально-культурних процесах суспільства, ми дозволимо собі нагадати думку польського історика і економіста К. Колес-Крауза про те, що музика у своєму розвитку залежить не тільки від техніки або способу виробництва, але, головним чином від економічної організації і суспільної структури, спираючись на цю структуру і виникаючи в ній. Дійсно, тільки в суто економічному плані маскульт—витвір багатьох галузей промислового виробництва: фонографічної, видавничої, кінематографічної, текстильної, косметичної, гастрономічної та деяких інших. До того ж маскульт визначається цілою низкою самих різних факторів: комерційних, ідеологічних, психологічних, «естетичних» і всі вони в сукупності відіграють негативну роль в становленні духовної сфери суспільства.

Найгостріше протиріччя сучасності — в загальному процесі **відчуження**, який характеризується подоланням не-свободи індивіда і природним потягом особистості до само-

визначення й усвідомлення свого місця й ролі в суспільному житті та прагненням до інтелектуальної, фізичної і емоціональної гармонії. Такі протиріччя розв'язуються масовою культурою за допомогою **ілюзії**, яка, не порушуючи політичних і економічних основ сучасного суспільства, вирішує антагонізми суспільних стосунків. Більше того, ілюзія може замінити собою життя, завдяки їй можна в любий момент утекти від гніту реальності і найти сховище в удаваному світі. **Ця ілюзорна альтернатива реальній дійсності** є першим проявом бездуховної сутності масової музичної культури.

Другий — в формуванні **споживацько-гедоністичного** відношення до життя. Сучасне суспільство взагалі характеризується, нарівні зі збагаченням людських знань, здібностей і потреб, зростанням сфери споживання, що стало причиною розповсюдження споживацького відношення і до цінностей життя, для якого вищим принципом є принцип насолоди, зрозумілий як безпосередньо «фізична» насолода. Мова йде про специфічну установку на нервово-фізіологічне подразнення, яке визивають в людині «приємні» психологічні відчуття і переживання. Масова музична культура свідомо орієнтує публіку на задоволення цими елементарними й найпростішими відчуттями і свідомо згашає інтерес до усвідомлення людиною значення і сенсу дійсних ідеалів і цінностей життя.

Це досягається деякими специфічними заходами, серед яких пропаганда ідей «розкоші» і «легкості», «ефектності» і «святковості», «емоційності» і «захоплення» з одного боку, з другого — апологія «сильної особистості» і культ грубої «чоловічої» сили, а з третього — почуття неспокою і невпевненості в завтрашньому дні. Всі вони разом надто тонко закамуфльований комплекс світоглядних, нормативних, естетичних і інших стереотипів масової свідомості, ідеологічний заряд яких не без підстав зводиться критиками масової музичної культури до **ідеалізацій дійсності** або **апокатастазису**, що перекладається з давньо-грецької як «перетворення демонічних сил в небесні».

Що до ідейної концепції, то в ній використані і розроблені, здавалося б, взаємовиключні тенденції в світовідчужанні молоді, по-перше, почуття і настрої розчарування і стомленості, занепокоєння і страху перед майбутнім, а по-друге, юнацька довільна, не завжди контрольована активність і енергія. Ці тенденції були підхоплені і, відповідним чином, ципрепаровані в ідейній концепції масової культури.

Так, природня юнацька активність раптово стала нав'язливою біологічною аресивністю, настрої розчарування і страху були ув'язані з фантастичним світом коміксів, які не мають відношення ні до реального життя, ні до його дійсних проблем.

В цілому же всі ці сутнісні риси, ідеї і тенденції можна назвати **грою із масовою свідомістю**, яка є небезпечною соціальною силою вже через те, що в любий момент завдяки пропаганді «духовна інертність» може перетворитись в масовий психоз, соціальна пасивність — в мілітаристську або шовіністську істерію. Історія ХХ століття дала тому чимало прикладів.

Вивчення музичних смаків і інтересів молоді, що навчається в вузах художньо-естетичного напрямку, до речі, не завжди високої якості. Ситуація ця насторожує, тому що взагалі зростає тенденція до масового захоплення молоді лише жанрами розважального напрямку. Це тим більш сумно, що, врешті-решт, масові музична культура не виконує виховної функції, але ж, будучи «експортним товаром», вона не тільки намагається чинити постійний вплив на свідомість людей в усіх кінцях світу, а й претендує на роль універсального «вихователя». Оскільки не існує виховання «взагалі» і воно завжди повинне мати конкретно-історичну національно-державну форму вираження і бути спрямоване на формування громадянина конкретної держави, то цілком зрозуміло, що масова музична культура, з її тенденціями гомогенізації, усереднення і національної уніфікованості неспроможна досягти цих високих ідеалів. Її цілі більш приземлені. Досягаються вони завдяки обдурюванню і викиданню в бездуховність масової культури. На жаль, ми можемо константувати той факт, що великі запаси енергії, які можна було б використати для поліпшення людської долі, витрачаються марно.

Замість заключення, бажано особливо підкреслити роль людини, як об'єкту музичної культури, яка виступає не тільки в триєдності: творець — виконавець — слухач, а і в якості медіатора між людиною і поколіннями людей, людиною і природою, людиною і космосом. В цьому розумінні вона являє собою не тільки єдність біологічну і соціальну, але й таку, якій притаманне надчуттєве сприйняття «мелосферної» (за висловом І. Земцовського) реальності музичної культури, чудотворний вплив якої відомий з міфів і легенд минулого і музичної терапії сучасності. В такому розумінні

музика виступає як своєрідна релігія, тобто один із перевірених тисячоріччями, надійний засіб спілкування людей з вічністю, залучення їх до вічності, як би регулярного «підживлення» життя еліксиром безсмертя.

В цьому одна з причин, пояснюючих невичерпну потребу і доцільність того чи іншого неодноразового повтору певних музичних актів в різні історичні відрізки розвитку людства: від нескінчених і обов'язкових повторів ритуальних зразків музичної культури у вигляді трудмагачних дійств первісних людей до виконання найулюбленіших творів і бажання отримати насолоду від їх звучання в теперішній час.

Цю магічну силу і використовувала у своїх «витончених» формах і з корисливою метою соціально небезпечна — бездуховна «індустрія розваги». На щастя, останнім часом ця проблема почала хвилювати не тільки музикантів і діячів культури, філософів і соціологів, але й психологів, педагогів, політичних діячів та інших. І як би не «намагалась» масова музична культура заповнити собою всю духовну сферу людини, вона не спроможна це зробити, тому, що прагнення до ідеалу, гармонії і внутрішнього удосконалення — споконвічна потреба людини, яку взмозі вирішити лише справжня культура і високе мистецтво. Сподіваємось, що збереження і розвиток дійсної культури і високого мистецтва стане одною з основних функцій людства, запорукою його духовного здоров'я й багатства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бичко А. К. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. — К.: Либідь, Київський університет, 1992.

2. Гуревич П. С. — Музыка и борьба идей в современном мире. М.: Музыка, 1984.

3. Земцовский И. И. Текст — Культура — Человек: Опыт синтетической парадигмы. — //Музыкальная академия, 1992. № 4.

4. Кукаркин А. В. Буржуазная массовая культура. — М.: Политиздат, 1978.

5. Фарбштейн А. А. Музыка и эстетика. — Л.: Музыка, Ленинград. отд., 1976.

6. Шестаков Г. Ю. Музыка в буржуазной «массовой культуре» (критические очерки). — М.: Музыка, 1986.

7. Шульженко А. Н. Гносеологические основы музыкально-эстетического воспитания (учебное пособие по спецкурсу). — Кривой Рог, 1992.